

איתמר לוין

יומם ולילה

חמישים אירועים בתולדות השואה

מהדורת ליסטנברג

איתמר לוין

יומם ולילה

יום החרם וחוקי נירנברג || ועידות אוויאן וברמודה || המרידות בגטאות ורשה וביאליסטוק || איגרת הבזק ופקודת הקומיסרים || הגירוש לטרזין ולטרנסניסטריה || הטבח בבאבי יאר וביער רומבולה || ההתקוממויות בסוביבור ובאשוויץ || מעשי ההתאכזרות בסלונקי ויאסי || ההצלה בדנמרק ושחרור בוכנוולד

אתגר מרכזי בהבנת השואה הוא מימדיה העצומים: אלפי אירועים שהתרחשו במשך תריסר שנים על פני יבשת שלמה ובהם היו מעורבים מיליוני בני אדם. מטרתו של הספר **יומם ולילה** היא להאיר חמישים מן האירועים המרכזיים, תוך הצבתם בהקשר רחב של אידיאולוגיות, אישים והתרחשויות – ובכך לתרום להבנה טובה יותר הן של אותם ימים ולילות, והן של השואה בכללותה.

איתמר לוין הוא העורך המשפטי של אתר News1 וחוקר שואה. 15 ספריו הקודמים עסקו בין היתר בשוד רכוש הקורבנות, גטו ורשה, המרד באשוויץ, חיי הדת וההומור בשואה, ובהפרכת טעויות נפוצות בנוגע לשואה.

0 8000074701 3
דאנאקוד 800-74701

המחיר: 70 ש"ח

4. ליל הבדולח

גרמניה ואוסטריה, 9-10 בנובמבר 1938

בשנותיו הראשונות התמקד המשטר הנאצי בניסיון להביא את יהודי גרמניה להגר ממנה, אך עד 1938 הגרו רק כרבע מהם (130-140 אלף בני אדם) – אם משום שקיו שיוכלו להחזיק מעמד ואם בשל העדר חלופות הגירה של ממש. לאחר סיפוח אוסטריה במארכ 1938, ועם עליית המתח הדיפלומטי והצבאי הבינלאומי, הוחמרה מאוד רדיפת היהודים: בוטל המעמד המשפטי של הקהילות, הם הצטוו לרשום את רכושם, 1,500 יהודים נשלחו למחנות ריכוז, הוטלה עליהם החובה להוסיף את השמות "ישראל" לגברים ו"שרה" לנשים ועוד.

פוגרום רחב היקף היה באוויר. הס"ד המליץ על כך במפורש בינואר 1938. ההנהגה הציונית בארץ ישראל קיבלה חודש מאוחר יותר מידע על פוגרום גדול קרוב. בתי כנסת מרכזיים נהרסו ביולי ובאוגוסט בנירנברג ובמינכן, שתי "ערי הבירה" של המפלגה הנאצית. הנהגת המדינה והמפלגה נזקקה למעשה רק לתירוץ רשמי, אשר יאפשר להוציא לפועל "פרעות ספונטניות" – שבפועל היו מתוכננות היטב.

התירוץ לפרעות התקבל הרחק מגרמניה: בפריז. ב-28 באוקטובר גורשו מגרמניה 15-17 אלף יהודים שהיו אזרחי פולין. מדינה זו סירבה לקבל אותם, והם הושלכו – פשוטו כמשמעו – בשטח ההפקר בין שתי המדינות, שם חיו בתנאים איומים עד אוגוסט 1939. בין המגורשים הייתה משפחת גרינשפן מהעיר המבורג. בנם, הרשל גרינשפן, התגורר באותה עת בסתר בפריז. הוא קנה אקדח, נכנס ב-7 בנובמבר לשגרירות גרמניה, ביקש לשוחח עם פקיד כלשהו והופנה אל המזכיר השלישי, ארנסט פּוֹס־רֶאָט. גרינשפן ירה בו; פּוֹס־רֶאָט מת מפצעיו כעבור יומיים.

מיד כאשר הגיעו לגרמניה הידיעות על ההתנקשות, התפרעו יחידים בכמה ערים ברחבי המדינה. בצורה יוצאת דופן לא התייחסו לאירוע אדולף היטלר ושר התעמולה, יוזף גבלס. ההערכה היא, שהשניים הסכימו על פעולה נגד היהודים, אך חיכו עד למותו של פּוֹס־רֶאָט. ואכן, כאשר הגיעה הידיעה על כך, שבו השניים ושוחחו כאשר נפגשו במרתף הבירה במינכן, לציון יום השנה לפוטש הכושל של היטלר ב-1923. היטלר עזב את המקום מבלי לשאת את נאומו הקבוע. גבלס נאם במקומו, הודיע על מותו של פּוֹס־רֶאָט ואמר:

בעקבות ועידת אוויאן: קריקטורה של סידיני שטרובה בעיתון הבריטי "דיילי אקספרס"

מרובע, תמשיך להחזיק ביהודים שלה בלי כל בעיה, ואילו האימפריות של העולם הדמוקרטי, עם תושבים מעטים בלבד לכל קילומטר מרובע, אינן יכולות בשום אופן לשאת בנטל הזה. בקיצור: עזרה – לא; אבל הטפה – בוודאי!"

הסיכום הטוב ביותר של ועידת אָוּיָאן בא מפיו של שליח השבועון "ניוזוויק" שסיקר אותה: "היושב ראש, מיירון טיילור, פתח את הדיונים: 'זה הזמן שבו ממשלות צריכות לפעול, ולפעול מיד'. רוב הממשלות המיוצגות פעלו מיד וטרקו את דלתותיהן בפני הפליטים היהודים."

כאשר באו, לאחר ארבעה חודשים בלבד, פרעות ליל הבדולח ויהודי גרמניה הבינו שהאדמה בווערת תחת רגליהם – שערי העולם היו נעולים בפניהם. החמרת הרדיפות בגרמניה בשנת 1938, ששיאן בפוגרום בחודש נובמבר, לצד אדישות העולם שהתגלתה בוועידת אָוּיָאן, הפכו את אותה שנה לגורלית במיוחד עבור יהודי גרמניה ואוסטריה. זו הייתה השנה בה, במידה רבה, נחרץ גורלם לקראת ההשמדה בשנים הבאות.

לעיון נוסף

< יצחק ארד, ישראל גוטמן ואברהם מרגליות (עורכים), **השואה בתיעוד** (יד ושם, תשל"ח), עמודים 84-87.

< שאול פרידלנדר, **גרמניה הנאצית והיהודים: שנות הרדיפות, 1933-1939** (עם עובד, 1997), עמודים 282-284.

< שלמה שפיר, "ועידת אוויאן", **ילקוט מורשת**, חוברת נ"ה (אוקטובר 1993), עמודים 147-166.

38.

מרד גטו ביאליסטוק

פולין, 20-16 באוגוסט 1943

ביאליסטוק שוכנת בצפון-מזרח פולין וערב השואה חיו בה 50 אלף יהודים. היא הועברה לברית המועצות במסגרת הסכם מולוטוב-ריבנטרופ ונכבשה בידי הגרמנים ביוני 1941. בגטו נכלאו 50 אלף יהודים והוא הפך למרכז תעסוקה ושווד עבור שלטונות הכיבוש. בראש היודנראט עמד אפרים קָרש, אשר סבר, כי בעבודה מועילה ובצייתנות ניתן יהיה להציל את חיי היהודים. בפברואר 1943 נשלחו לטרבלינקה 10,000 יהודים ועוד 2,00 נורו בגטו עצמו. בתחילת 1942 התארגנו בגטו כמה ארגוני מחתרת על בסיס מפלגתי, ורק ביולי 1943 קם ארגון מאוחד בראשותו של מרדכי טננבוים-תמרוף. ברש הזהיר מפני מעשי חבלה שלדעתו יסכנו את יהודי העיר, אך עמד בקשר עם המחתרת ושמר בסוד על קיומה ועל זהות מנהיגיה. כמו בגטאות אחרים, גם בביאליסטוק היו ראשי המחתרת חלוקים בשאלה האם יש למרוד ולהתגונן בגטו – מאבק אבוד מראשו שסופו מוות, אך בעל משמעות סמלית כבירה; או שמא מוטב להצטרף לפרטיזנים ביערות – צעד מסוכן בפני עצמו, בשל האנטישמיות הרחבה בשורותיהם, אך שיש בו סיכוי רב יותר לנקום בגרמנים ואף לשרוד. לצד זאת,

מרדכי טננבוים-תמרוף

ההסכמה הייתה על כך שיש לפעול רק כאשר יהיה ברור שהגיע קיצו של הגטו.

אלא שהדבר לא היה ברור, ודאי שלא מראש. בתחילת אוגוסט 1943 לא הייתה כל תחושה מיוחדת, גם לא בקרב חברי המחתרת. אך ב-15 באוגוסט זומן ברש למיפקדת הגסטפו ונמסר לו שלמחרת יתחיל פינוי 30 אלף תושבי הגטו ללובלין. בפקודת הגרמנים נאלץ ברש לפרסם את ההודעה ולפיה על כל יהודי ביאליסטוק להתייצב למחרת בבוקר לשם העברה ללובלין יחד עם בתי החרושת; מובן שהייתה זו הודעה מטעה שנועדה להסוות את

הרצח המתוכנן. רק לאחר חצות התברר למחתרת, כי אקציית החיסול עומדת להתחיל בעוד שעות אחדות.

מאות גרמנים נכנסו לגטו בשעה 3:00 לפנות בוקר, מפקדיהם התמקמו בבניין היודנראט וציוו על ברש להודיע שעל כל היהודים להתרכז בתוך שש שעות בנקודת האיסוף. ברש נאלץ לקיים את ההוראה, ו-20 אלף מיהודי הגטו נענו לה. בשעות אחר הצהריים החלו כוחות העזר האוקראיניים להוביל את אלפי היהודים לנקודת הגירוש שליד תחנת הרכבת, שלושה ק"מ מחוץ לגטו.

מטה המחתרת התכנס עם שחר ושינה את התוכנית הקיימת – להציב את הלוחמים בעמדות שנקבעו מראש ולקדם את פני הגרמנים במטח יריות ורימונים – לפי המצב בפועל. במחתרת היו 200 לוחמים ולרשותם 130 כלי נשק; 25 רובים גרמניים, כמה אקדחים ותת-מקלעים, מקלע כבד אחד וכמה עשרות רימונים; רוב הנשק היה חובבני או במצב גרוע.

המטה החליט לתקוף את הגרמנים בשעה 9:00. הכוח המרכזי אמור היה לתקוף אותם ליד גדר הגטו, במטרה לפרוץ את טבעת הכיתור ולברוח ליערות. התקפות בארבעה מוקדים נוספים – לאור הרחובות שדרכם אמורים היו לעבור כוחות הגירוש – נועדו לרתק את הכוחות הגרמניים ולמנוע מהם לפעול נגד המתקפה העיקרית. עוד נקבע, כי בכל בית חרושת תתרכז קבוצת מגינים שתתקוף את הגרמנים או תצית את המקום. התוכנית התבססה על ההנחה, שלפחות חלק

הסכם מולוטוב-ריבנטרופ

הסכם עליו חתמו גרמניה וברית המועצות ב-23.8.1939, בו הסכימו להימנע מלהילחם זו בזו וחילקו ביניהן את פולין: החלק המערבי הוענק לגרמניה, והמזרחי – לברית המועצות. ההסכם אפשר לגרמניה לתקוף בבטחה את פולין שבוע מאוחר יותר.

פרטיזנים

לוחמי גרילה שפעלו נגד הגרמנים במדיניות הכבושות, במיוחד בברית המועצות ובפולין. רבבות יהודים ניסו להצטרף אליהן, אך נתקלו במכשולים קשים: כליאתם בגטאות ובמחנות, העדר נשק והכשרה צבאית, ואנטישמיות בקרב חלק מהפרטיזנים. אלפי יהודים הפכו לפרטיזנים ורבים מהם ניצלו.

מבנה המשרפות במחנה שטוטהוף

עם תחילת הפינוי, ב־25 בינואר, היו 46,331 אסירים במחנה הראשי ו־22,521 במחנות המשנה. 11 אלף מהם נותרו במחנה – רובם חולים שלא היו מסוגלים לצעוד, ומיעוטם עובדים חיוניים בסדנאות הייצור ובהנהלת המחנה. למרות הרושם של פינוי מסודר, בפועל היה זה אחד הפינויים הקטלניים ביותר: 26 אלף מבין המפונים נספו או נרצחו. כל האסירים היו חסרי ביגוד הולם לחורף הקשה, ולרבים מהם גם לא היו נעליים. הטמפרטורה הייתה 18 מעלות מתחת לאפס ושלג עמוק כיסה את הדרכים.

כל אסיר קיבל 500 גרם לחם ו־120 גרם מרגרינה עם היציאה מהמחנה, וזו הייתה מנת המזון היחידה שניתנה להם בשלושת ימי הצעדה הראשונים. מדי יום רצחו השומרים כמה עשרות מהם, שכוחם לא עמד להם להמשיך ולצעוד. מבין 11 אלף המפונים הראשונים, שרדו רק 7,000, כאשר הגיעו לאחר 11 יום למחנות זמניים במרחק של כ־150 ק"מ מערבית לשטוטהוף. הם נלקחו לעבודת פרך בחפירת תעלות אנטי־טנקיות ומאות מהם נספו. הניצולים שוחררו בתחילת חודש מאי.

לעיון נוסף

- < דניאל בלטמן, **צעדות המוות, 1944-1945** (יד ושם, 2010), עמודים 162-170, 575-605.
- < דניאל בלטמן, "צעדות המוות (ינואר-מאי 1945): מי אחראי למה?", **יד ושם קובץ מחקרים**, כרך כ"ח (תש"ס), עמודים 127-160.
- < שמואל קרקובסקי, "מצעדי המוות בשלב פינוי המחנות", **מחנות הריכוז הנאציים: מבנה ומגמות, דמות האסיר, היהודים במחנות** (יד ושם, תשמ"ד), עמודים 373-384.
- < שמואל קרקובסקי, "מצעדי המוות ממחנות משנה של שטוטהוף", **ילקוט מורשת**, חוברת נ"ט (אפריל 1995), עמודים 75-83.

47.

צעדת המוות ממחנה שטוטהוף

פולין, 25 בינואר 1945

שטוטהוף היה מחנה ריכוז ממזרח לעיר דנציג (כיום - גֶדְנֶסְק) שבצפון פולין, אשר הוקם בספטמבר 1939 ופעל עד היום האחרון של המלחמה באירופה. במחנה זה עברו 115 אלף אסירים, מתוכם נספו 65 אלף ועוד 22 אלף הועברו למחנות אחרים. 50 אלף אסירים יהודים נשלחו למחנה זו ורובם נספו. לשטוטהוף היו גם כמה עשרות מחנות משנה ברחבי צפון פולין.

בחודשים האחרונים של המלחמה פינו הגרמנים רבים ממחנות ההשמדה ומחנות הריכוז, ומאות אלפי אסירים נשלחו ברגל בצעדות מוות קטלניות. הגרמנים ביצעו צעדות דומות לאורך המלחמה, הן של שבויים והן של יהודים ואסירים אחרים, בעיקר לצרכים צבאיים ולהעברה לעבודה. צעדות המוות של שלהי המלחמה היו שונות, סבור פרופ' דניאל בלטמן, שחקר אותן לעומק: הן היו חלק מרצח העם הנרחב שביצעו הגרמנים, בעיקר נגד היהודים אבל לא רק נגדם. בעוד פשעי המלחמה הקודמים שלהם כונו כלפי קבוצות מוגדרות, הרי שצעדות המוות היו פשע כלפי אסירים באשר הם – שכל המשותף להם היה שהוחזקו באותו מחנה באותה נקודת זמן. ובעוד פשעי המלחמה בוצעו על פי תוכניות והוראות מוגדרות, הרי שרבים מקורבנות צעדות המוות נרצחו על פי החלטה נקודתית של הרוצחים.

צעדת המוות ממחנה שטוטהוף הייתה מן הגדולות והקטלניות שבהן. תכנונה החל באוקטובר 1944, לאחר שהגרמנים איבדו את המדינות הבלטיות, ואז הייתה מטרתה להוביל את האסירים הבריאים למקומות עבודה ברחבי גרמניה. במקביל הוקם במחנה תא גזים בתוך קרון רכבת ישן, במטרה לחסל במהירות את האסירים ששוב לא הביאו תועלת; נראה שמספר הנרצחים בו היה כמה מאות.

ב־16 בינואר 1945 הורה מפקד הס"ס והמשטרה בדנציג, פריץ קצמן, להתחיל בפינוי כולל של האוכלוסייה בכל המחוז ובכלל זה ממחנה שטוטהוף. ב־20 בינואר החלה העברתם של אסירים במשאיות ממחנות משנה אל המחנה הראשי. כעבור חמישה ימים הוציא מפקד המחנה, פאול הופה, הוראה מפורטת לפינוי מערבה, לעבר העיר לֶאוֹאֶנְבֶּנְגֶּרְג. הביצוע אמור היה להתחיל באותו יום בשש בבוקר, אך הופה פרסם את ההוראה ממש ברגע האחרון. ההוראה כללה את מסלול ההליכה, מספר טורי האסירים, מספר השומרים המלווים, דרכי ההצטיידות ועוד. עוד נאמר בה, כי את גופות האסירים שימותו במהלך הפינוי יש לרכז ולקבור.